

АҲМАД АЪЗАМ

РЎЁ ёхуд ҒУЛИСТОНГА САФАР

Романдан парча

Еттинчи жавоб: бу қиссамизнинг аввали ҳам туш, ўртаси ҳам туш, охири ҳам тушдур.

“Юсуф алайҳиссалом қиссаси”

Бошлама

Бу савдога учраганимга кўп бўлди. Ўн беш йиллар, эҳтимол ундан ҳам кўпдир. Шунча вақтдан бери тинчим йўқ, на унутиб, эсимдан чиқариб, хотиржам яшадим, на кўрган-билганларим асосида у-бу нарса ёзиб, чиқардим. Ёзишни-ку ўша пайти, яъни бориб келган вақтларимдаёқ бошлаган эдим, лекин бунақа гапларга ишонадиган одам топилармикан, айтишга айтиб, кейин ҳаммага кулги бўлиб юрмасам эди деган истиҳола билан тўхтатганман. Кейинлар ҳам кўп уринганман, туркум ҳикоялар қилмоқчи бўлдим, рўмон ёзишга чоғландим, тажрибам йўқ, қўлим келмади. Кейин вақт ўтиб, ўз кўзим билан кўрганларимга ўзим ҳам унча ишонмай қолдим, йўқ... Йўқ, нотўғри гапирдим, кўрганларимга ўзим шубҳалансам бўлмас, туб-тубигача тушуниб етганим йўқ, десам тўғрироқ. Лекин энди айтиб бермай ҳам иложим қолмади. Шу сатрларни ўқиётган битта сизга эмас, ҳаммага, бутун инсониятга етказишим керак. Ҳа, бу – бир киши ўзида сақлайдиган сирий гап эмас! Олтмишга етдим, бошқатдан йигит бўлиб қолмайман, қирқ бешимда ёза олмаган рўмонга энди ҳам кучим етмаса керак, бу ёғи соғлиқ ҳам ҳаминқадар. Шунинг учун ҳам қанақа асар бўлиб чиқишидан қатъи назар, қисса дейманми, рўмонми ё кузатувларми, балки сафар таассуротларидир, ўқиб чиқсангиз, ундаги воқеалардан воқиф бўлсангиз кифоя. Уларга ишониш-ишонмаслигингиз ҳам иккинчи даражали масала. Энг муҳими – шундай бир мамлакатнинг борлиги ва менинг ўша ёққа бориб келганим.

Ҳа, дарвоқе, бир дўстим шу ҳақда рўмон ёзган, кўп нусхада чиққан, ўқигансиз, лекин уни энди ўқиманг, сабабини ҳали кўп айтаман, гап ҳам кўп.

Ўзи одатда, асарларга сўзбошилар, шундай аталишига қарамай, асар якунига етгач, уни аввал ёзувчининг ёру дўстлари кўриб бериб, сўнгра каттароқ, масалан, рўмон бўлса, Ёзувчилар уюшмасида муҳокама этилиб, кичикроғи, дейлик, қисса, нашриётда ўқилиб, босишга лойиқ топилгандан сўнг, у-бу изоҳ, тушунтириш лозим топилса, кейин ёзилар эди. Мен эса мазкур сўзбошини энди ёзишга чоғланган йўл хотираларимга бошлама қиялман. Ёзмоқчи бўлаётганларимнинг яхлит бир сюжети йўқлигини ҳам айтиб қўяй, чунончи сизга

таништирадиганим ғулийлар ҳам тўқима бадий образлар эмас, балки, танқидчилар ибораси билан айтганда, образга прототип, яъни жонли одамлар. Мен бир воқеа ёки ишқий саргузашт тўқиб, уларни бош ёки иккинчи даражали қаҳрамонлар сифатида ҳаракатлантира олмайман. Чунки маълум тоифа одамлардан бадий образ яратиш, уларнинг бошидан кечган воқеаларни қаламга олиш учун, аввало уларнинг ўзини, яшаётган ҳаёт муҳитини ҳам билиш керак, мен эса бир кўрдим, булар қанақа одамлар, туриш-турмушлари нега бунақа, деб эсим оғиб юрганимда, худога шукр, яна ўзимизга қайтиб қолдим, демоқчиманки, кўрганларимнинг тубигача етишга улгурмадим. Шунинг учун қандай кўрган бўлсам, шундайича гапириб, яъни ёзиб беришга мажбурман. Шубҳасиз, уларнинг ҳаётида ҳам бадий асар қилишга арзигулик турли воқеа-ҳодисалар, ибратли ишқий савдою саргузаштлар кўп бўлса керак, талайини эшитдим ҳам, аммо айтганларига асосланиб, кўрганларимга таяниб, рўмонни-ку қўяверинг, бирон ҳикоя ё қисса яратиш қўлимдан келмайди. Балки ўрнимда устоз адибларимиз бўлса, бир марта кўрганларининг ўзиданоқ катта асарлар чиқарардилар, чунки уларнинг тажрибалари катта, ҳаёлотлари бой, хоҳлаган воқеа ё саргузаштдан хоҳлаган жанрда асар чиқариб беришлари мумкин. Ёзувчи дўстим ҳам тўқишга жуда уста. Менда бунақа тажриба йўқ, ғулийлар ҳаётини ўрганиш, тушуниб тадқиқ этиш учун эса ёзувчилик малакасидан бошқа ҳам кўп фазилатлар зарур эди: ўзида идеолог, файласуф, иқтисодчи, социолог, этнолог, археолог, психолог, геолог, манбашунос, гидролог, маъданшунос, математик, хуллас, ҳаётда қайси мутахассислик учраса, ҳаммасини мужассам қилган, шунда ҳам жами таҳсилини бу ёқда эмас, у ёқда, яъни Ғулистонда олган, яна бу ихтисосларнинг ҳаммаси битта одамда бўлиши керак. Чунки у ёққа шунча мутахассисни тўплаб, бирга юборишнинг сира иложи йўқ, ҳатто бир кишининг бориши ҳам маҳол муаммо. Шу бугунги кунгача Ғулистонга битта мен бориб-қайтганман, олдин ўзимиздаги бошқа мамлакатлардан бирон сайёҳнинг йўли тушганми, йўқми, бу ҳам номаълум, боргани бўлса-да, қайтмагани аниқ, ўша ерда қолиб, ғулийлашиб кетган бўлса эҳтимол, чунки уларда бунақа маълумотлар мутлоқ ошкор этилмайди. Алалхусус, ғулийларни бу дунёмизга ошкор этиш битта менинг чекимга тушиб турибди. Шундан келиб чиқиб айтяпманки, у ёққа борадиган одам дунёдаги ҳамма мутахассисликни эгаллаган бўлиши шарт. Айниқса, жуғрофиюн - географлик касбини. Мана, мен бориб, бутун бошли мамлакат, бутун бошли бир халқнинг ҳаётини ўз кўзим билан кўрдим, ғулийларнинг орасида яшадим, шаҳару қишлоқ, боғу роғ, далаю чўлларининг ҳаммасини кезмаган бўлсам-да, оралаб ўтдим, тупроғига қадам босдим, хавосидан нафас олдим, кундузи осмону булутларини, кечалари ою юлдуз ғужжаларини томоша қилдим, лекин келганимдан сўнг ўзимизнинг хариталардан у мамлакатнинг жуғрофий ўрнини тополмадим, дунёнинг энг майда аҳоли мавзеларигача белгиланган

атласларидан ахтардим, уларда бунақа мамлакат йўқ! Катта хариталарнинг кичик нуқталарини катталаштирувчи заррабин ойналар билан текшириб чиқдим. Тупканинг тагидаги Яшил бурун ороллари деган мамлакатчанинг оролчаларигача бор, лекин Фулистон хариталарга тушмаган. Ўзимиздаги жуғрофия билимдонларига буни айтган эдим, менга маъноли қараб қўйдилар, холос. Йўқ, биродарлар, менинг ақлим жойида, уларнинг бунақа қараб қўйишларида нима борлигини ҳам тушунаман, ўзлари билмаган нарсани сўрагандан кейин хаёлларига ҳар нарса келиши табиий. Қанча кутубхоналарда ўтирдим, қомусларни варақладим, талай илмий китобларни титкиладим, бадий асарларни ўқидим - ғулийларнинг ҳаётига тегишли бирон ишора топилармикан деб, тополмадим. Наҳотки дунёда бутун бошли бир халқ яшаса, унинг бутун бошли ҳаёти, мамлакати, тарихи, илм-фани, маданияти, урф-одатлари, эътиқоди, ҳулас, жами нарсаси бут бўлса-да, бошқа халқ ёки давлатлар унинг борлигидан мутлақо беҳабар юрса, деб кўп ўйладим. Йўқ, ғулийлар билан борди-келди алоқалар ўрнатилишининг иложи топилмас, лекин уларнинг бу жаҳон саҳнида борлигини бизнинг бутун дунёмиз билиши лозим, юртларига бориб қолганимда кўрганларимни ёзишим керак, деб аҳд қилдим.

Энди, албатта, катта ёзувчи эмас-у, ул-бул нарсалар ёзган одам сифатида айрим саҳифаларда, хусусан ўз аҳвол-руҳиям, таассуротларимни ёзаётганимда тилим ёзувчиликка кетиб қолиши мумкин. У ёқда энг панд бергани ҳам шу ёзувчилик бўлди. Асли бу кори хайр кейинги йиллари тирикчиликка тиргак бўлолмай қолган эди, Фулистонда у мутлоқ тескари иш берди. Ёзувчи - ўз мамлакатида, ўзи биладиган одамлар ва, энг асосийси, ўзи билган ҳаёт ичида ёзувчи, унинг хаёл-тасаввурга бойлиги ўз юртида иш беради, яъни у асарларига материални шу ҳаётнинг ўзидан олади, ҳатто ҳаёлий асарлар яратса ҳам, ҳаёли шу ҳаётга таянади. Лекин мен кўрган Фулистон шундай мамлакат эдики, унинг ўзи хаёл, у ерда ёзувчи одамнинг оғзини очиб томоша қилишдан бошқа ҳеч иш қўлидан келмайди. Кўрганларининг ҳам ҳаммаси савол! Шунга айтяпман-да, ёзувчилик сал ҳавойироқ деб, агар ўрнимда ҳамма саволларга жавобни биладиган бир қомусий олим - жомиил-улум бўлганда, Фулистон ва ғулийлар ҳаёти ҳақида чуқур бир тадқиқот, яъни катта бир китоб яратиб, биздаги одамларни шундай бир унут мамлакат, шунақа унут бир халқ борлигидан воқиф этар эди. Каминада бунақа ноёб иқтидор йўқ, ундан-бундан чўқилаб ўқиган одамман, холос. Ҳозир жомиил улумларнинг ҳам вақти ўтган, битта олим минг доно, минг билимдон бўлмасин, бутун бир мамлакат, бутун бошли бир халқ ҳақида нимани ҳам айта олади?

Начора, бор – борица, йўқ - ҳолича, кўрганим кўп, билганим оз бўлса-да, бир бошдан, баҳоли қудрат айтаверишга тўғри келади. Ёзадиганларим сизга ғалатиروқ туюлса ё кузатишларим саёз чиқса – мен тан, бергани ҳам, бўлганимиз ҳам шу.

Ёзадиганларим, ҳозир шу узрни сўраётганимда сезиб турибман, парокандароқ, боғланишлари сустроқ чиқар, Фулистон ҳақида сизга яхлит, бирбутун тасаввур беролмас, аммо бу мамлакатга биздан, такрор айтаман, мендан бошқа бирон инсон борган эмас, биз биладиган мамлакатлардан ҳам бирон сайёхнинг қадами тегмаган, мен ҳам у ерда кўп турмадим, аниқроғи, қанча яшаганим ноаниқ, шу боис таассуротларимдан ўзимнинг ҳам кўнглим тўлмаса-да, уларни сизга тортиқ қилишни бурч деб биламан. Тортиқ ҳам эмас, яшириб юришга ҳаққим ҳам йўқдек туюлади: хотираларимни эълон этишим сизга қизиқ бўлса, ғулийлар ҳам шунга жуда муҳтождек. Ўқисангиз, қандай аҳволга тушганим ва нимага бунақа ғалатиноқ ёзишимнинг сабабларини ўзингиз ҳам англайсиз деган умиддаман. Ҳа, кейин «Фулистон» атамасини қулоғимиз ўрганиб қолган «Фулистон» билан зинҳор адаштирмасангиз, сабаби - булар маъноси бир-биридан жуда йироқ сўзлар, ўқиш давомида буни ҳам билиб борасиз, албатта.

Мен ёзадиган Фулистоннинг ёзувчи дўстим ёзган уйдирма мамлакатга ҳеч бир алоқаси йўқ, унинг тилингизга тушган рўмонидаги мен ҳам мен эмасман; қизиқ нарса, лекин у ёқдаги ҳаёт ҳақида мендан эшитганларини ўз билганича бу ёқдаги ҳаётга мослаб тўқиган, оқибатда нотўғри нарса чиққан. Ўзим ёзган бу асар муайян маънода ёзувчи дўстимнинг яхши ниятда, аммо мени мутлақо бошқача қилиб кўрсатган рўмонига тўғридан-тўғри раддия ҳам. Нима сабабдан дўстимнинг яхшилигига оқибат кўрсатмаяпман, буни ҳам йўл-йўлакай айтиб ўтаман. Ёзганларим, такрор узр сўрайман, мукаммал эмас, лекин уларни мукаммал қиламан дегунча, умр ўтиб кетиши мумкин.

Кетдик, бўлмаса.

Муаллиф

Кириш

Кечкурунлари безовталанаман. Калламда шовқин туради. Айникса, эл ухлаб, ҳаммаёқ тинчигандан кейин кучаяди. Ётолмайман, босиқ ғовур, аллақандай шивир-шивир, узук-юлуқ сурнай куйи, жуда олисда қизиган бир бозорнинг ғала-ғовури келади. Шу ерда ётганим кўйи яна аллақандай издиҳомга аралашиб юргандек бўламан. Кундузги шовқин худди тошқин сувдек калламга кириб, ўтиб кетаётганда унинг ҳар жой-ҳар жойдаги чуқурчоқларида қолиб кетгану энди шу лойқа кўлмаклар шилпиллаётганга ўхшайди. Кечалари кундуз давом этаётгандек...

Ухлаб, ухладимми, уйғоқманми, билмайман: баъзан одамлар шундоқ ёнимда гаплашади, атайлаб, мен ётганимни билиб, шундоқ тепамда шанғиллаб туради. Ғовур-ғувур, ғўнғир-ғўнғирнинг ичида, бошим итирқин, алла-паллага бориб ниҳоят уйқуга кетаман. Кундузи ланж, гарангиб уйғонаман, юрагим ўйнаб туради, лекин кулоғимдаги шовқин йўқолади. Эрталабки офтобдан қийналаман, кўзим ачишиб ёшланади, ичим дирдираб юраман. Чошгоҳларга бориб, аччиқ чой дамлайман, бостириб-бостириб ичаман, чанқовим босилиб, бошим терлайди, сочим жик-жик ҳўлланади, ҳаётга қайтиб одам бўлгандек бўламан, дунё билан одам қатори тиллашаман. Ҳангомалашишни яхши кўраман, тўймай қолишдан кўркиб кўп гапириб юбораман. Ҳаяжон билан, худди ҳамсуҳбатларим эшитмай кетиб қоладигандек, илҳомланиб гурунг бераман. Асрларга бориб бошим енгил айланаётганини туяман. Тамакидан дейман, рост, қанча чексам, шунча ёқмай қолади, аммо шу бемаза аҳволдан қутулиш учун баттар чекаман. Бирдан толиқаман, юришга ҳам, ётишга ҳам бўлмай қоламан. Китоб ўқий олмайман, телевизорга қараб юрагим сиқилади, кулоғини шарақ-шуруқ бураб каналларини алмаштираман. Ётишдан юрагим безиллайди – бошланади: яна босиқ ғовур, ғўнғиллаш, кимлардир паст товушда тинмай шанғиллайверади, одамзоднинг майда гапи сира тугамас экан, деб эзилиб ётаман.

Тушларим ҳам жуда ғалати: кундузи нимани кўрсам, ким билан гаплашсам, нимани тортишган бўлсам, ҳаммаси тўппа-тўғри тушимга ўтиб кетади, яна бунинг туш эканини билиб ётаман, билиб турсам-да, тушимда яйраб юролмайман, кундузи гапимни ўтказолмаганлар билан яна айтишаман, бўғиламан, асабим бузилгандан кейин тушим секин ғувиллаб айнийди: хотиним, болаларим борлигини билиб ётган ҳолимда ҳали уйланмай юрган йилларимга ўтиб қоламан, машинамга ўтираман, лекин ҳайдай олмай, қандай юрғизиш керак, деб қийналаман, машинанинг ўзи юриб кетади, мен уни бошқаролмайман, чунки оёғим

кимирламайди, тепинаман-да, илкис уйғонаман, чунки оёғимга кўрпа ўралиб қолган бўлади. Баъзан қийналиб кетсам, тушимдаёқ уйғониб оламан, давомини кўриш азобини ўзим тўхтатаман. Йўқ, тушим тўхтамайди, лекин ана шу тушимда «Ҳа! Ҳа! қани, очдик!», деб бир силкиниб кўзимни мажбурлаб очаман.

Бир тушни тез-тез кўраман: ўн беш йилча олдин Жарарикда бир кампирнинг ҳовлисида турганман. Бу ҳовли қизининг уйига девор-дармиён, кампир қизиникида турар, ўзининг ҳовлисига, яъни биз турган жойга камдан-кам ўтар, ижара пулини ҳам қизиникидан чақириб олиб, берар эдик. Ким билади, кампирнинг пулга зорлиги йўқ, шунчаки ҳовли хувилламасин, чироғи ёниб турсин дер эдими, лекин бир қиз невараси бор эди, мени шунақа ёмон кўрардики, кўнғироқни босиб, тақиллатиб, бир амаллаб дарвозани очдирганимдан кейин бошини чиқариб нима гаплигини сўраш ўрнига «Ҳа-а!» деб шунақа бақириб берардики, худди мен кампирни ўлдиргани келганману бу мегажиннинг паҳлавони мени фош қилиб қўйгандек, юрагим ёрилиб кетай дерди. Кампирнинг неварасини кейин ҳам унда-бунда кўриб қолсам, мазам қочарди, ўша кўркүв ҳали-ҳануз юрагимдан чиқмаган, бўлмаса, ёши мендан кичкина, ушоққина қиз эди, албатта, тешик кулча ерда ётмас, турмушга чиқиб, бир рўзғорни тебратиб юргандир, лекин эри шўрликка қандай экан, деб сесканиб кетаман.

Ана шу ҳовли ҳадеб тушимга киради. Яъни, бошқа жойга кўчганимда неча ойликдир ижара пулини бермаган бўламан-да, шуни тушимда ич-ичимдан эзилиб ўйлайвераман, ўйлайвераман, кампирни ахтариб боришни ният қиламан, лекин орадан шунча йиллар ўтган, Жарарик бузилиб, у ҳовлининг ўрнига ҳам кўпқаватли уй тушган, кампир қизи билан кўчиб кетган, қизининг уйини топсам, кампирнинг ўзи борми ё ўтганми, эшигини тақиллатсам, яна ҳалиги неvara чиқиб бақиради деган хавотир, хуллас, у ёқдан ўйлаганда ҳам, бу ёқдан ўйлаганда ҳам, чораси-ечими йўқ эзгин бир хаёлда ётавераман. Қизиқ лекин, ижара пулини баъзан ўз вақтида бермагандирман, лекин бирон марта еб кетганим йўқ, охирги марта, кўчиш олдидан, кампир билан ҳисоб-китоб қилиб, дуосини олганман, ҳалиги мени ёмон кўрадиган неварасига бирон ёмонлик қилмаганман, ёмон ҳам гапирмаганман, у билан умуман ишим йўқ эди, билмадим, нега шунча йил ўтибдики, худди кампирга ижара пулини тўламай қочиб кетгандек туш кўраман – ҳайронман; гоҳида уйғониб ўйлайман, балки бўш ҳовлига, икки хонали, пойдевори баланд, ғиштин, баҳаво яхши уйига нисбатан арзон тургандирман, қарздорлик ҳисси шунгадир дейман, қиз неварасининг ҳаётда ҳам мени бунча ёмон кўришига келсак... у мени яхши кўрган бўлса керак, яхши кўришини ўзи ҳам англамай, атайлаб, жон-жаҳди билан ёмон кўраман деб ўйлаган бўлса керак, дейман. Шуниси тўғрироқ чиқар, бўлмаса нега бунча танлаб, ашаддий, махсус, иштиёқ билан ўқрайиб ёмон кўрган мени? Ҳар қалай, шу пайтгача ўша неvara қизнинг

Ўзи эмас, ундан қолган кўрқувнинг тушимга кириши бежиз эмас. Кейин, тўғриси айтсам, бир марта шундай бўлган ҳам, лекин бу тушимга кирмайди. Автобусда бир қиз билан айтишиб қолдим. Одам кўп эмас, лекин ўтиргани жой йўқ, тикка кетаётган эдим, қизни кўрганим йўқ, у эса бирдан менга: «Сен, йигит ўлгур, нега менга қарайсан? Мен сенга томошақовоқми?», деб сенлаб кичқириб юборди. Довдираганимдан: «Қачон қарадим, синглим?», деган эдим, «Қарадинг! Мана, қараяпсан-ку! Қараб турибсан-ку!», деб яна бақирди. Автобусдагилар ҳам анграйиб менга қаради, лекин ҳеч ким гапирмади, бари бир, жуда ўсал бўлдим, қиз менга ғирт бегона, илгари сира учратмаганман, автобусга чиққанда ҳам кўрганим йўқ, бировга ўхшатдими, бало-қазодек ёпишиб кетди. «Э, бор-э!» деб юзимни зўрға буриб олдим. «Ҳа, энди кўзингни яширасанми? Ҳе шу кўзинг гўрда чирисин!», деб яна қарғашга тушди. Ҳамманинг кўзи икковимизда, худди мен унинг нозик жойидан ҳеч кимга билдирмай чимчилаб олгандек шундай қарғадики, бўралаб сўкди, десам ҳам бўлади. Ёмон уялдим. Миқ этмадим, индаганимда ҳам бунга бас келишим амримаҳол эди. Ўзимни четдан қараб турган бошқа бировнинг ўрнида тасаввур қилиб, бунга ўзим билмай бир ёмонлик қилганман шекилли, бўлмаса одам боласини ҳам шунча ёмон кўриб қарғаш мумкинми, деб ҳам ўйладим. Ёнидан ўтаётганда қўл-пўлим бирон жойига тегиб кетдимикин десам, у орқа эшикдан чиққан, мен олдинги эшикдан. Яхши ҳамки, тушадиган бекатим келиб қолди. Буни қарангки, у ҳам бирга силжиди, бекатимиз битта экан, биздан бошқа ҳеч ким тушмади. Автобус жўнади, бекатда икковимиз, у менга тескари қараб турибди-ю, худди кетгиси йўқдек туюлди менга. «Ўв синглим, жуда кўзим гўрда чиригулик нима ёмонлик қилдим сизга?», десам, у менга ялт этиб қаради-да, бирдан кўзлари ёшланиб: «Ҳа, нима қилай сизни яхши кўрсам, эрим бўлса, у асли сиздан ҳам яхши бўлса-да, мен эса сизни яхши кўрсам, хўш, сизни қарғамай кимни қарғашим керак, қани, ўзингиз айтинг-чи?», деса бўладими? Нима дейман, кўнглимдаги хўрланган ғурур билан тош қотиб қолавердим, у эса менга қараб турди-да, кейин шахт бурилиб, ўша мендан яхши эрининг олдига кетаверди. Тим қора кўзлари ўт, қадди сарвиравондек, ўзи ҳам чакнаб турган бир аломат жувон экан. Тилимга «хайр» деган калом ҳам келмади. Кампирнинг невараси ҳам муҳаббатини шундай изҳор қилгандир, лекин у сира тушимга кирмайди, ижарада турганим, кўнглимдаги қарздорлик ва ўша қиздан кўрқув туйғусининг ўзини ҳис этиб ётаман туш кўрганимда, уни эмас.

Баъзан эса жуда ёрқин, жуда чиройли тушлар кўраман, уйқуда кўтарилиб, баҳаво кенгликларга чиқиб кетганимни билиб ётаман. Қандай яхши-я, тушим узилмасин, ишқилиб, охиригача кўрай деб, юзимни парёстикқа қаттиқроқ босаман, билиб туриб уйғонмайман, баъзан ҳатто уйғониб кетсам ҳам, чуқур нафас олиб, ҳозиргина кўрган тушимни бир эслайман-да, келган жойидан давом эттираман.

Мана, биттасини айтайми? Тушимда кўп иззат-хурмат билан Қашқадарёнинг қаеригадир борибман. Тоғ тагидаги бир қишлоқ, қишлоқдагиларнинг ҳаммаси кулол эмиш. Ўрта - сойлик, бир томони бир-бирига маташиб, худди расмларда кўрганимиз Кавказдагидек устма-уст қурилган уйлар, бу томонидаги тоққа туташ адирнинг усти аралаш-куралаш пасту баланд хумдон! Ҳамманинг ўз хумдони бор, жуда кўп. Мени одамларнинг уйи томондан олиб ўтиб, қишлоқнинг ўртасидаги чойхонага бошладилар. Чойхона дарахтларнинг тагида, тутун босган, ўчоқлардан чиққан шекилли, кейин бу чойхона бирдан клубга айланди, кўп одам тўпланган, мен билан учрашув бўлгандек бўлди, ишқилиб, кўп кишининг иззат-хурматини сезиб ётибман, бу шу туманнинг ҳокими ёки пойтахтдан борган амалдорга билдирилган эътибор эмас, йўқ, жуда самимий, тоза, қандайдир жуда инсоний, манфаатсиз чуқур бир эҳтиром; ўзимга ҳам сал ноқулай, лекин кушдек енгилман, дил яйрайди. Ростдан, тушимда шундай ичимдан қувнаб юрибман. Бир вақти яна орқага қайтиб келаётиб қарасам, осмонда оппоқ булут, оппоқми ё кулрангрокми, ишқилиб, жуда тепада, булутнинг орасида эса елкасида кетмон, эшагини етаклаган одам учиб юрибди, яъни осмонда бемалол юриб кетяпти эшагини етаклаб! Яна қарасам, нарироқда яна бир одам, белидан юқориси кўринади, чайқалишига қараганда, у ҳам осмонда келяпти. Кўнглим... боя ичдан яйрайди, деганим ҳеч гап бўлмай қолди, қанақадир жуда ёруғ бўлиб ёришиб кетди. Гўзал туйғуларга чулғаниб қолдим. Одамлари осмонда худди ерда юрадигандек бемалол юрадиган шунақа жойлар бор, шу жойни кўриш менга насиб қилди, деб роса қувониб кетдим. Кўнглимнинг бир чеккасида булар қандай қилиб осмонда юрар экан деган жичча қизиқсиниш ҳам бор, яна нега шу пайтгача буларни газетларда ёзмаганлар, сайёҳларга кўрсатмаганлар, бизникиларга гўзаллик эмас, фақат пахта керак, деб жиндай яниш ҳам бор-у, лекин ўзим шунга гувоҳ бўлганимдан, газетчилар бундан беҳабарлигидан хурсанд кайфиятдаман. Ёнимда бир-иккита одам бордек эди, улар осмондагилар билан шунчаки бош ирғаб саломлашиб қўйдилар, осмондагиларнинг саломидан менга ҳам тегди, шундан билдимки, булар ҳам истаган пайти, йўлни қисқа қилиш учунми, ё шошилиб турсаларми, тўппа-тўғри осмонга чиқиб, борар манзилига ўша ёқдан юриб кетаверадилар. Балки осмонга чиқиб ёнбошлаб, пастдаги қўйларини боқарлар. Шунақа оддий, лекин чиройли бир хайратда томоша қилиб бораётиб, осмонда фақат одамлар эмас, хумдоннинг мўриси, тўғрироғи, ярмидан кўпроғини кўрдим. Хумдон – осмонга қурилган! Аллақандай баланд бир завқ билан томоша қилдим. Ёнимдагилардан: «Сизларнинг осмонда бемалол юришингиз-ку тушунарли, лекин нега хумдонни ҳавога қургансиз?» деб сўрашга чоғланаман, лекин, шундоқ ажойиб фазилатлари бор, яна мени меҳмон деб иззатлаб бораётган одамларнинг хурматини қилай деб гапирмайман. Лекин ичим қизиб кетади: тоғда яшайдиган одамлар тоққа ўрганиб қолади, гулзорнинг ичида яшайдиган

одам бутун дунёни бир оддий гулзордек кўради, дунёдаги энг сулув, энг хусндор, энг кўркли кизга уйланган йигит унга оддий хотинга қарагандек қарайди, ҳатто ўзини ҳам ҳамма қатори оддий бир эр деб билади, ахир; «Ҳей, бу гўзаллик, бу ноёб нарсаларнинг кадрига етинг, ўзингизга шунчаки бир одам сифатида қараётганингиз нимаси, нега ўзингизни оддий одамлар қаторига туширасиз?», деб шодон қичқиргим келади буларга. «Нега шунақа чиройли тоққа хумдон қуриб ташлагансиз, ахир, бу кўринишни ҳам, ҳавони ҳам бузади-ку!», демокчи ҳам бўламан, лекин завқимни бузгим келмайди, чунки бошқа жойда бунақаси йўқ. Кейин хумдоннинг осмонда туриши ҳам ўзимга керакдек, ҳали уйғонсам ҳамгапларимга айтиб бераман, деган фикр ҳам бор тушимда. Кейин тушим сал ўзгариб, бу жой Қашқадарё эмас, Фориш тоғидаги бир қишлоқ бўлиб чиқди. Бу ерга келганимнинг сабаби ҳам саёҳат эмас, асли бу ердаги одамлар она томондан қариндошларим бўлиб, шу узоқлашиб кетган хешларимни ахтариб келган эканман, менга бўлган эътибор ҳам шундан экан. Бир уйга кириб чиқдик, ўртада бир уйғонган бўлсам керак, осмон тоза, булут ариган. Қарасам, боя эшак етаклаб осмонда юрган одамнинг ўрнида тиккалаб кетган баланд тоғ сўкмоғи, ақба дейдими, шунда ҳали ҳам одамлар юрибди, бирови ўроқ, бирови елкасига арқон ташлаб, бирови ўтин елкалаб тушяпти. Шунда билдимки, олдинроқ кетмон кўтариб, эшак етаклаб учган одам менга булутнинг ёригидан кўринган! Ҳалиги хумдон ҳам бошқа хумдонлардан энг баландда тургани, пастини ҳам, тепасини ҳам булут босгани учун менга осмонда муаллақ туюлган экан! Баттар завқим ошди. Ростдан! Ҳафсалам пир бўлгани йўқ, аксинча, шундай фавқулодда манзара бўлиб кўринганига! Фавқулоддалиги шундай эдики, асли қиялаб кўтарилиши керак бўлган тоғ тиккароқ турган, одамлар ҳам, хумдон ҳам менга жуда яқин кўринган эди. Кейин тушим яна давом этдими, эсимда йўқ, лекин эрталаб хуш кайфиятда уйғондим, уйғонганимда ҳам ҳалиги одамларнинг кўрса – одамнинг ғурури тошадиган шундай гўзал маъвода яшаётганидан, ўша ерга борганимдан кўнглим ҳали ҳам ёришиб турган эди. Ўша куни ишга ҳам енгил бордим, ҳамкасбларимга нукул яхши гапиргим келаверди, улар ҳам, катта-кичик ҳаммаси шу куни менга яхши муносабатда бўлди, ҳатто мен билан сўзлашишни ўзларига эп билмаганлари ҳам, жилла курса, илиқ қараб қўйдилар. Шу-да, сен яхши – олам яхши, деб бекорга айтилмаган. Ҳалигача шу тушни эсласам, яхши маънода ғалати бўлиб кетаман: бизда шундай маъволар борки, у ерларнинг қишлоқларидаги одамларимиз самода ҳам худди ердагидек бемалол юргандек, хумдонларини баланддаги ҳавода қуриб, сопол лаганларини ўша хумдонларда пишириб, кейин шу осмондаги шу хумдонларида пиширилган лаганларга сузилган ошни ўртага олиб, ҳавода муаллақ ёнбошлаб, гурунг қуриб ётгандек, ана шундай осмон одамлари менинг олис қариндошларим, нуроний тоғаларим жойнамоз оппоқ булутларнинг устида намозларини адо этаётгандек бўлиб туюлади. Шунақа жаннат

тушларидан кейин бу ёққа қайтиб ҳам уларни кўришга интиқ бўлиб юраман.

Шу соғинч билан тушимдан уйғондим. Эсимдан чиқиб қолмасин деб, кундаликка туширдим. Вақти келиб ҳикоя қиларман, деган эдим, аммо кейин шундай тушни қоғозга исроф қилишга қизгандим. Бу ҳам қанотлари яшноқ капалакни ушлаб, унга игна тикиб, деворга санчиб кўйишга, чиройли гулни узиб, дафтар варақлари орасига тикишга ёки ноёб хонгулни овлаб тутиб, кийик бечоранинг гўшти ширинлиги учун сўйиб юборишга ўхшайди.

Қизғанмаганимда ҳам ёза олмайман, ўзи ёзмай қўйганимга ҳам анча бўлган, уйга қамалиб юрибман. Мени билганлар кўчада кўришса: «Кўринмай қўйдингиз? Жа уйга бекиниб олиб ёзясиз шекилли?», дейишади. «Қаёқда!». Ёзаман деган ўй кўп, режалар бор, лекин чиқмайди. Ёзишга ўтираман, қоғозга бир-икки жумла тушираман, ўхшамайди. Бир куни «Викинглар» деган кинога тушдим. Яхши кино экан, таъсирланиб кўрдим. Кино тугади, шифтдаги чироқлар чинк-чинк этиб, аввал бир-иккита, кейин бараварига ёнди, доимгидек босинқи ғовур кўтарилди, ўриндиклар орасидан ёнлаб чиқишга бораётганимизда бирданига қиз боланинг шодон қичқириғи эшитилди: «Вой, бу кимнинг сумкаси?». Ҳамма ўша ёққа – тепага қаради. Қиз, йигити ёнида бўлса ҳам бояги қичқириғидан пастрок, лекин ҳамон баланд овозда гапирди: «Қаранг! Биров қолдириб кетибди!». Қиз йигитнинг ортида эди, сумка эса йигитнинг олдидаги ўриндикнинг бурчагида турарди. Йигит сумкани олиб, «Ҳой, кимники бу?», деди. Ҳамма ўрнидан турган эди. Олдиндаги бир йигит орқасига ўгирилиб, сумкага қаради-да, яна олдинга қараб: «Ҳэ-э, Сано!», деб чақирди. Йигитнинг олдидаги қиз унга қаради. «Сумканг қолиб кетяпти-ку», деди йигит. Негадир йигитнинг ўзи дастлаб сумкага қўл чўзмади. «Вой-й! – Сано – Санобарнинг товушида кўрқинч бор эди. – Оберинг! Оберинг!». Йигит сумкани бу йигитдан олиб унга узатди. Қизнинг олдида яна икки дугонаси бор эди, энг олдиндагиси талмовсираб ўгирилиб: «Ҳа, Сано?», деди. «Вой! Сумкам қолиб кетяпти экан!», деди қиз. «Во-ой! – у қизнинг талмовсираши кўрқувга айланди. – Вой, Сано-ей!». Қолиб кетаётган сумкани кўрган қиз эса тинмай йигитига бидирлар эди: «Қарасам – сумка ётибди! Кимники деб ўйладим! Шундай бурчакка тикилиб ётибди. Биров унутган деб...» Йигити эса негадир хижолат бўлиб, ҳаммадан кўзини олиб қочар эди. Учинчи қиз эса паришон, юзида ачинишми, таассуфми, ишқилиб, шунга ўхшаган ифода, сумкасини топган қиз эса негадир унинг олдида ўзини гуноҳкор билиб, «Қинога эсим кетиб...», деб нукул ўзини оқлар, сумкани бағрига маҳкам босиб олган, «Сано!» деб кўрқиб кетгани эса сумкадан кўз узмас эди. Энг биринчи қиз эса гоҳ қизларга, гоҳ уларнинг ёнидаги йигитга аланг-жалаң кўз югуртириб, ўзининг йигитига бояги гапларини қайтарарди: «Шундай бурчакда ётибди-я! Қинога кирганда ёнига қўйгану тураётганда унутган...» Уч қизнинг йигити ниҳоят

уларнинг эсига келмаган гапни айтди: «Раҳмат!». Ҳалиги қиз эса маъюсланиб: «Шундай қарасам!.. Ўрнимдан тургандан кейин бирдан кўзим тушди», деб яна такрорлади.

Шундан ҳикоя чиқармоқчи бўлдим, ҳар хил руҳий ҳолатларни ўйладим:

а/ қиз кино таъсирида ўзи ҳам кутмаган ҳолда яхшилик қилиб қўйиб, кейин кўнглининг туб-тубида, айтмай, билдирмайгина ўзим олсам бўлар экан дедими; йигити эса унинг кўнглидаги майда манфаатни туйиб, ундан ўзини узоққа олиш пайига тушдими;

б/ қиз сумкада қимматбаҳо нарса бор деб ўйладими ёки ўзи қилган яхшилигидан ўзи ҳам хурсанд бўлиб кетиб, буни бошқалар унча қадрламагани учун ҳадеб қайтаряптими, йигити асли қизни алдаб юрган бўлиб, энди шундоқ яхши қизнинг олдида ўзининг пастлигини сезиб қолдими;

в/ «Вой, Сано!» деган қиз сумкадаги нарса йўқолмаганидан кўра, дугонасининг паришонлигидан хурсанд, униси эса ичиқоралигини яшириш пайида, ҳатто йигит ҳам сумкасини қолдирган қизга ўзини бегона кўрсатмоқчи, бўлмаса, уч қизнинг ичидан юрадигани шу қиз.

Хуллас, у ёғини-бу ёғини ўйладим, икки йигиту тўрт қизнинг ҳар бирининг ўзича фикри, ўзича муносабатлари бор, шунда ҳам ҳеч бировининг ичи ташига тўғри келмайди. Олтови ҳам жуда мураккаб экан. Яхши бир ҳикоя чиқиши мумкин эди, лекин кўнглим сезиб турибди-ю, бир якун ўйласам, унга акс бошқа бир хулоса келиб чиқадигандек туюлаверди. Кейин ёзганимда ҳам «Хўш, нима бўпти? Битта сумка йўқолганига шунча гапми?» деган савол кўндаланг чиқаверди. У пайтлари ҳар бир ёзган нарсангизнинг моҳиятида катта ижтимоий мазмун, ибратли бир сабоқ бўлиши шарт эди. Мен бир ҳикоямни пьесага айлантирган эдим. Унда иккита аспирант қизнинг стипендиясини бошқа бир қиз ўғирлайди, Мусо деган бир йигит учта аёлни уюштириб уни фош қилишга киришади, лекин кўлидан ҳеч нарса келмайди, ҳаммаси эски ҳолича қолади, институтдаги ҳаёт илгаригидек давом этаверади. Воқеа жуда қизиқ эди, бир-иккита режиссёр ўқиб, сахнага қўйса бўлади, оригинал, деди, вазирликда бир бошқарма бор экан, пьесаларни бор ёки йўқ қиладиган, шу ерга берсам, у ердагилар бир устоз танқидчимизга оширибдилар, устоз танқидчи: «Муаллиф танлаб олган воқеа жуда арзимас, унинг асосида кўпчиликнинг диққат-эътиборини жалб қиладиган асар яратиш қийин... Муаллиф яхши ният билан қалам олган-у, лекин нияти рўёбга чиқмай қолган. У танлаган воқеа айтмоқчи бўлган ғояларни очишга ночорлик қилган. Воқеа тутуриқсиз бўлгани учун персонажлар ҳам жуда ғариб, рангсиз, инсоний белгилардан маҳрум бўлиб чиққан... Буларнинг барчаси пьесани ғоявий-бадий жихатдан бугунги талабларга жавоб беролмайди, деб баҳолашга

асос беради», деб ёзибдилар. Такриздан анграйиб қолдим: устоз танқидчи пьесадан кўра ўзимнинг чангимни қоқишга бел боғлаган кўринади. Кейин, бу воқеани тўқиганим йўқ, асли ростдан шундай эди, воқеанинг ўзи шунақа арзимас, одамлар шунақа бачкана, институтдаги ҳаётнинг ўзи тутуриқсиз бўлса, менда нима айб; мен шу кичкина ходисадан катта гап, майда ўғирликдан катта ўғирликлар ҳақида хулоса чиқаришга томошабиннинг ўзини ундамоқчи эдим деб, раддия ёзай дедим-у, фойдаси йўқ, биринчидан, танқидчи устоз одам, унинг юзига оёқ қўйиш одобдан эмас, иккинчидан, бу кишининг ҳукмномасидан кейин, минг тортишма, биронта театр пьесани олмайди, учинчидан, пьесани юрагимдан чиқариб эмас, балки театрга қўйилса, оладиган пулимга қизиқиб ёзган эдим. Лекин шундан бери кўрган-билган воқеаларимнинг замиридан катта ижтимоий мазмун ва улкан ижобий ибратлар чиқмаса, уларни ҳикоя ё қиссага айлантиришни ўйлаб кўрадиган бўлдим. Тўғрироғи, ҳали ҳам ўйлаб кўряпман, ёзмапман. Тумонат кўп, жуда ажойиб, баъзан ғаройиб воқеаларга дуч келаман, азбаройи ижтимоий мазмунсизлиги, замиридан катта хулосалар чиқмагани учун, ёзмайман, дўстларимга оғзаки айтиб бераман. Ҳаммаси эшитган, баъзиларини қайта-қайта тинглаган, лекин думоқ чоғ, кайфият баланд пайтлари: «Ҳалиги, бор-ку, ўшани айтиб беринг», деб илтимос қиладилар. Айрим оғзаки ҳикояларимни бошлашдан олдин: «Олдин айтиб бермаганманми? Айтган бўлсам, айтинглари, айтмайин», деб сўраб оламан. «Айтгансиз. Лекин айтаверинг, айтаверинг», деб қистайдилар, айтаман, улар худди биринчи марта эшитаётгандек берилиб тинглайдилар, ҳатто адаштирган жойларимни тўғрилаб ҳам қўядилар. Гоҳида эса баъзилари: «Йўқ, сиз яхшилаб айтолмаяпсиз, олдин айтганингиз бошқача эди, мана, ўзим ўшандай қилиб айтиб бераман», деб ҳикоямни оғзимдан олиб қўядилар. Шу ҳикояларим билан ҳангома қизийди. Ҳикояларим ҳар хил, ҳаммаси ҳаётдан олинган, лекин ҳаммасини ҳам ёзиб бўлмайди, чунки ўша пайтдаги талаблар даражасида катта ижтимоий мазмун йўқ, социал буюртмага тўғри келмайди. Лекин, қизиқ, тушунмайман - мазмуни саёзроқ, воқеаси ҳам анчайин, чуқурроқ хулосаси бўлмаса ҳам, одамлар маза қилиб эшитади. Ўзим ҳам айтишни яхши кўраман. Ё ўзим саёзроқманми, деб ўйлаб ҳам қоламан баъзан.

Кейин ўзи бир хил воқеалар бўладики, уларни фақат айтиб бериш мумкин, ёзишга ярамайди. Мана, биттаси. Бир куни Отчопар бозоридан чиқиб келаётсам, кўкрагига қора кучукчани босиб олган бир ўрис кампир олдимни тўсиб: «Эй, тўхтанг, яхши одамга ўхшайсиз, юзингиз шундоқ очик экан», деди. Ҳозир тиланади, деб ўйладим. Бозорнинг ичидагилари ҳам безор қилиб юборди ўзи. Кампирнинг кийимлари сал абгорроқ эди. Кучугини менга чўзиб: «Шуни олинг!», деб илтижо қилди. Ўзимни тортиб: «Э, йўқ, кучукни бошимга ураманми?», дедим. Кампир ичади, шу кучукни яримтанинг пулига сотмоқчи, деб ўйладим яна. «Майли, пули керак эмас, шундай олинг. Юзингиздан кўриниб турибди:

сиз хайвонга озор берадиганлардан эмассиз. Яхши қўлга тушсин деяпман-да», деб кампир мени яна мактади. Уста кампир экан, одамни шундай деб эритади-да дедим, лекин, бари бир, гапи ёқди, бозордан оёғимда оёқ йўқ, хориб-толиб чиқяпман, таъсир қилди. «Раҳмат! – дедим. - Раҳмат, лекин уйда кучукка қарайдиган одам йўқ. Ўғлим ҳам, қизим ҳам лицейда ўқийди, фақат шанба-якшанба куни келадилар». Кампир ҳайрон бўлди: «Ўзингиз қаранг. Ахир, бу жуда яхши кучук, бир яхши одамга бераман деган ниятда турган эдим, сизни узоқдан кўрдиму шу одамга бераман, дедим», деди. Кучукнинг кўзлари мўлтиллади, хайвон тилида мени олиб кетинг, деб кампирга қўшилиб ялинаётгандек. Ноқулай аҳволда қолдим, бир томондан, кампирнинг гапларидан кетолмай турибман, у билан гаплашгим келяпти, бир томондан, одамлар караб ўтяпти, кучук кучоклаган кампир билан нимани гаплашяпти бу одам, деб айтмайдиларми... Олсам ҳам бўларди-ю, лекин қандай олиб кетаман, ўғри тегмасин деб, машинасиз келганман, кийимим ҳам кучук кўтарадиган эмас. Лекин энди кампирни ҳам хафа қилгим келмаяпти. Кучук ҳам чиройли, тим қора, кўзлари ҳам тўсдек, териси товланади, гавдаси узун, тумшуғи ҳам чўзинчоқ, ҳовлида ўйнаб юради-да, машинамни миниб келсам, олиб кетардим, деб ҳам ўйладим. Шунини кампирга тушунтиришга уриндим. «Бундай қиламиз, шу кучукни уйингизга бориб оламан, албатта бораман», дедим. Бу кампир кучугини ҳозир менга ўтказмагунича қўймайди, деб ўйлаган эдим, йўқ, у бирдан кўнди: «Яхши, - деди хурсанд бўлиб. – биламан, бир сўзлик одамсиз, албатта борасиз. Мен Чилонзорнинг ўн еттинчи мавзеида тураман. Шундоқ болалар боғчасининг ёнидаги, йўлга кўндаланг тушган уй, ёзиб олинг, йигирма тўрту ўн тўққиз». Ёзиб олдим. Кампирдан узоқлашим билан бошқа одамга айландим, «Ол-а, бир куним шунга қолдими? Кучукни деб атай Чилонзорга келиб юраманми?», деб ўйладим. Уйга келиб, кечқурун чой ичиб ўтирганимизда: «Бозордан чиқаётганимда бир ўрис кампир, мени атай тўхтатиб, жуда яхши одам экансиз, юзингиздан кўриниб турибди, мен яхши одамларни юзидан танийман, деди», деб келинингизга талтайдим. «Ўрис кампирлар учун яхши одам бўлсангиз керак-да», деб чандиб қўйди келинингиз. «Э, ишонмадинг-а, текинга берди, олмадим. Чиройли, тоза кучукча эди», деган эдим, бирдан қизим: «Вой, дада, нега олмадингиз, шу вақтгача ҳовлимизда кучук бўлмаган», деб афсусланди. Ўғлим эса синглисига: «Э-э, ўчир! Ким қарайди унга? Ҳовлини бир марта ҳам супурмайсан», деди. «Ўзим қарайман, ҳовлини ҳам супураман», деди қизим. «Айтишманглар, - деди келинингиз. - Қанақа кучук? Дадангнинг ҳамишаги гапи-да, билмайсизларми?». «Э-э, ростдан. Ҳозир олиб кетолмайман, уйингизга бориб оламан, деган эдим, адресини берди. Бечора менга ишониб қолди», дедим. Шу-шу, қизим хар куни айтади, ўғлим: «Э-э, олиб келиб беринг шу қизингизга, бошни қотирворди-ку», дейди, келинингиз ҳали келмаган кучукка қарашни икковининг бўйнига қўяди, кампирнинг «Бир сўзлик одамсиз, биламан,

албатта борасиз», деган гапи менинг кулоғимдан кетмайди. Охири ўн беш кунча ўтиб, бордим Чилонзорга. Боғчанинг ёнидаги, йўлга кўндаланг тушган ўша йигирма тўртинчи уйни топдим. Кампирнинг эшиги биринчи қаватда экан, кўнғироғини босган эдим, ичкарида бирданига тўрт-беш ит ҳар хил вовуллаб юборди. «Ҳозир!», деб кампир ҳам товуш берди. Эшик очилди, очилди-да... пасту баланд саккиз-ўн кучук баравар отилиб чиқиб, ёнимдан бир-бирига урилганча ўкдек ўтиб кетди, иккитаси думалаб ҳам тушди. Ўзимни зўрға четга олиб қолдим, хатто кўрқишга ҳам улгурмадим. Уларнинг орқасидан «Серий! Серий! Орқага!», деб қичкириб кампир чикди. Мени кўрдию жилмайди, «Юрагим билан сезган эдим келишингизни, бугун деб ўтирган эдим», деди. Салом бердим.

«Мана, кўряпсиз, менинг ҳаётим - шулар», деди кампир. «Нечта ўзи булар?», деб сўрадим. «Ўн саккизта!», деди фахр билан кампир. «Уйингиз неччи хонали?», деб сўрадим. «Бир хонали», деди кампир. Анграйиб қолдим, «Қанақасига? Битта хонада шунча ит!», дедим тилим тутилиб.

Ташқарига чикдик, итларнинг қайсиси буталарнинг тагини хидласа, қайсиси дарахтлар тагида оёғини кўтарган, бир-бири билан иши йўқ. Ҳалиги қора кучукча ҳам пилдираб юрибди. «Серий!» деб пўписа қилиб қўйди кампир катта оласига. «Шуларни деб яшайман-да, - деди яна кампир маъюсланиб. – Бошқа кимим бор. Официантка эдим, пенсиядаман, лекин идиш-оёқ ювувчиликка ўтиб олдим. Ҳар куни челақ-челақ сарқит олиб келаман, талашиб-тортишиб ейди булар. Шулар учун ишляпман-да. Раҳмат келганингизга, лекин нега дарров келмадингиз, бари бир келар эдингиз-ку?». «Иш кўп эди», дедим. Тезроқ кетгим келди. Итлар у ёқ-бу ёққа ивирсийди, ҳалиги Серий дегани ёнимизга келиб, мени искалайди. Атрофда уч-тўрт одам ола қарайди, турган гап, итлар ҳам, кампир ҳам уларнинг жонига теккан, бақириб бермоқчилар, лекин кампирнинг олдида пўрим кийинган одам турибди. Кампир ҳам менинг ёнимда ўзини катта одам сезган. Кучуклар орасидан менга кўкиш-оқ бароқ кучукча ёқиб қолди, кампирнинг қарашидан билдимки, у ҳам шу кучукни сўрашимни билди, лекин бермоқчи эмас. «Оти нима шу кучугингизни?», деб сўрадим. «Пушок», деди кампир. «Шуни менга берсангиз?», дедим. «Ладани билмаяпсиз-да. Пушок нима – оддий кучук. Ладани берамиз сизга», деди кампир ҳамма кучукларининг ҳам номидан. Мен Пушокни беринг, дедим, кампир Ладани бераман, деди, охири: «Ладани ҳам олсангиз, Пушокни қўшиб бераман», деди. Шунга келишдик. Ўзим ҳам бирон нарса берсамми, деб турган эдим, кампир мени ноқулайликдан қутқариб, иримига – «итларининг ризқига» атиги ўн сўм сўради. Кучукларни уйга олиб келдим, бирпасда ҳовлига ўрганиб кетишди. Лекин бир-икки кун ўтиб қарасам, дарвозанинг олдида маҳалланинг итлари уймалашадиган бўлиб қопти, Ғазирага бораётганда Ладани машинага солдим-да, ундан уч қишлоқ бери - Ботботда тўхтаб,

итни бир ҳовлининг тўғрисиға ташлаб кетдим. Ит бўлса ҳам, сизди шекилли, машинадан тушгандан кейин қимирламади, ортимдан қараб қолаверди. Жуда ичим ачиди, анчагача ўзимни гуноҳкор билиб юрдим. Шундан кейин олти-етти ойлар ўтди-ёв, бир куни ичкари уйда қоғоз қоралаб ўтирган эдим, қизим ҳовлидан ранги ўчиб кирди. «Ҳа?», дедим. «Дада, Пушогимизни сўраб бир кампир келди, олиб кетмаса эди», деди. «Қизим, хаёлингга нималар келмайди-я», дедим-у, лекин бирдан ўша кампир ёдимга тушди. Мумкин эмас, унга қайси кўча, қайси уйда туришимни айтмаганман-ку, деб ўйладим. «Пушок, деб чақирган эди, Пушок югуриб бориб суйкалди. Аниқ ўша кампир!», деди қизим. Ҳовлига чиқсам, ҳа, ростдан ҳам ўша кампир, у ҳовлига аланглайди, Пушокбой эса думини ликиллашиб, «гостинец» – совғани чангитиб уряпти. «А, Лада қани?» - кампирнинг саломлашгандан кейин сўрагани шу бўлди. «Уни қишлоққа бериб юбордим», дедим, тўғрисида айтишга кўнглим бўлмади. «Яхши одамлар олдим, ишқилиб?», деб мунгайди кампир. «Ҳа, албатта, қариндошларим, ўзлари сўраб қўймади», дедим. Кампир лаққа ишонди: «Раҳмат сизга, Ладамни ёмон одамларга бермаганингизга ишонаман!», деди. Мени ҳали ҳам яхши одам деб билганига сал ноқулай бўлди. «Менга қаранг, ҳовлимни қандай топиб келдингиз? Адрес бермаган эдим шекилли, отимни ҳам билмайсиз», деб сўрадим. Кампир ожизона жилмайиб: «Топдим-да, эски шаҳарда тураман, деган эдингиз-ку», деди. «Қанақасига?! – деб тонг қотдим. – Эски шаҳар катта-ю, Самарқанд дарвоза, Чуқур кўприкни билмасдингиз-ку?». «Шу, келавердим, юрагим қаёққа бошласа, шу ёққа қараб юравердим. Ичимдан туйдим-да, мана, топиб келдим», деди кампир.

Қаранг, хайҳот шаҳарда, яна хайҳотдек эски шаҳарда турар жойимни ҳам, отимни ҳам билмай, ҳеч кимдан сўраб-суриштирмай, тўппа-тўғри Каттабоғ кўчасидаги ҳовлимга кириб келаверибди. Юраги сезиб! Бировга айтсанг, икки дунёда ишонмайди! Мен ишхонада, дўстлар даврасида, ишқилиб, ажабтовур воқеалар ҳақида гап кетса, албатта шуни айтаман, оғзаки ҳикояга ёзишдан ҳам устароқман, аввалига «Йўғ-э, э-э, қойил!», деб эшитадилар, кейин бир пас ўйлагандан кейин, «Йўк, мумкин эмас, адресни билган, юраги ҳар қанча сезгир бўлмасин, Эски шаҳар жуда катта, билмаса, топиши мутлақо мумкин эмас. Ё обқочяпсиз!» деб туриб оладилар. Лекин рост! Айнан шундай бўлган.

Пушокбой ҳали ҳам бор. Ҳозир ҳовлига ўрганиб кетган, эшикка чиқишим билан оёғимга тармашади, думини ликиллашиб қараб туради, кейин ҳаҳ-ҳаҳ деб думалайди, бирдан туриб қочиб кетади, яна пилдираб келади, орқа панжасида тик туриб, менга термулади, хуллас, дардини биламан – бир нарса бериб қолар деган ўйда умидвор! Кампирнинг хонасида яшамаганми, авваллари уй ичига киравериб безор қилди, ҳовлига чиқариб, эшикни ёпиб олсак, панжалари билан тақ-тақ уради денг! Шуни Пушоклигини билиб турсак ҳам одамнинг кўнглини ваҳм босар экан. Худди ақлли бир катта жонивордек! Лекин кейин бу ерда

бошқа одамлар туриши, итни ҳеч қачон уйга қўймасликларини бўйнига олди, шунга ҳам ҳамиша хурсанд. Машинамни танийди, дарвозанинг очик эшигидан пилдираб-думалаб отилади, машинанинг атрофини айланиб чопади. Бир марта мен келиб тўхтадим, шу пайти бир «Москвич» ҳам ўтиб қолди, дарвозадан учиб чиққан Пушок тўппа-тўғри унинг тагига кириб кетса денг! «Москвич» ғийқиллаб тўхтади. Ўлди, деб ўйлаган эдим, бир лаҳзадан кейин кучукча бечора шунақа ангиллаб бердики, «Москвич»идан тушган ҳайдовчи кишининг ранги ўчиб кетди. Пушок бўлса, шу ангиллаганича машина тагидан чиқиб, ичкарига отилди. Уч-тўрт кун оқсаб юрди-да, тузалиб кетди.

Пушокнинг ўзбекчаси – Паҳмоқ, Паҳмоққа аҳмоқ уйқаш. «Ҳей, Паҳмоқ - Аҳмоқ!» десам, негадир жўшиб кетади. Ҳовлини гирр айланиб, кумуш пўстак ер бағирлаб учаётгандек, хўб чопади, кейин ёнимга келиб, икки оёғини кўтарганча таққа қотади, худди мукофот сўрагандек. Мен унга яна: «Эй Паҳмоқ! Аҳмоқсан-да, Аҳмоқ!» дейман, у яна бирдан бурилиб чопишга тушади. Қаранг, хайвон-да, хайвоннинг кўнгли ок, «аҳмоқ» деган товушни ўзига мактов деб билади.

Қизиқ, қани эди шуларни ёзсанг, лекин булардан чуқурроқ маъни тополмай одамни қийнайдилар. Баъзан уларга керак катта маъни ўйлаб топасан-у, шунга мос саргузашт тополмайсан. Уларга катта воқеа, қаҳрамон бўлса! Бир куни ўзим ҳам аввал қаҳрамон бўлдим, кейин шу қаҳрамонликдан «тушиб қолдим». Ишдан чиқиб Шайхонтахурдаги бекатда турган эдим, трамвай келиб қолди, бирдан ҳамма қичкириб юборди. Бир одам релсни кесиб, биз томонга келаётганини кўргандек эдим, шу одамни трамвай гуппа босиб кетибди! Одамлар қичкириб юборганда кўрмаган эканман, кейин қарасам, шундоқ рўпарамда, трамвай тагидан иккита оёғи чиқиб турибди. Ҳамма қотиб қолган. Қараб турсам, оёқнинг иккови ҳам қимирляпти! Илгариги қўш вагонли эски еттинчи трамвай эсингиздами, олди узун, бир ярим метрча келарди, бечорани шундоқ кўндаланг йикитиб, тумшуғи тагига думалатиб босиб, ғилдиракларига атиги ярим қарич қолганда тўхтабди. Секин палахса бетондан тушиб бордим-да, ҳалиги иккита оёқни ушлаб, тортдим. Ишқилиб, бирон жойидан илиниб қолмаган бўлсин-да, деб ўйлаганим эсимда. Бечорани суғуриб олдим, костюми бошига ёпилиб қолган экан, ҳамма «Ҳи-ий!» деб юборди. Қаранг-эй, мен тамом деб ўйлаган одам, бирдан туриб ўтирди, костюмини шарт туширди, кўзи аланг-жалаң, нима бўлганига ақли етмаяпти, фақат бурни эзилган, қонталаш кўкариб турибди. Худонинг асраганини! Бир-икки одам келиб елкамга қоқиб: «Маладес!», деди. Қаранг, ростдан-эй, кўрқиб қолмабман, ўзимни йўқотмай буни трамвай тагидан бамайлихотир тортиб олибман! «Қалай, у ер-бу ерингиз лат емадими?», деб қўлларини ҳам ушлаб кўрдим, жойида! Турмоқчи бўлиб, қўлини мендан силтаб тортиб олди, лекин туролмади, ғирт маст ҳам экан. Шу вақти бир киши: «Манг, сизларники», деб қўлимга қоғозга ўралган бир нарса тутди. Ушласам,

икки кило музлаган гўшт. Буники экан, мени шериги деб ўйлабди. Мен гўштни унинг тиззасига қўйдим. Бирпасда тумонат тўпланди, муҳокама бошланди. Кимдир мелиса чақирдиш керак, деди. Жингир-жингир қилиб бизнинг трамвай бу томондан келди. Агар мелисавозлик бўлса, ким кўрди, ким гувоҳ деб, бошни қотиради, дедим-да, трамвайимга чиқиб кетавердим. Тик туриб олганман. Ёнимдаги ўриндиқда икки қиз овозининг борица гаплашиб кетяпти. «Бир ургандаёқ тагига кириб кетди. Устидан икки бўлак қилиб ўтиб кетди, деб ўйлаган эдим». «Икки эмас, уч бўлак қиларди», деди униси. «Вой-й!» деб қичқириб юбордим!», деди буниси, «Мен ҳам. Тамом, ўлди, деб ўйладим-да», деди униси. Қарасам, ҳозир бўлган воқеани айтишяпти, ўзим эса уларнинг тепасида турибман, булар мени кўрмаяпти. «Қизлар, нима бўлди? Нимани гапиряпсизлар?», деб сўрадим. Иккови барабар менга қаради. Ҳозиргина нима бўлганини менга «Йўқ, мен айтаман», «Йўқ, шошма, сен унча айтолмайсан, мен айтай», деб талашиб-тортишиб айтиб бердилар. Жўрттага «Э-э, шунақами? Ростданми?», деб эшитяпман. «Шунда оқ костюм-шим кийган бир киши шундай борди-да, трамвай тагидаги одамнинг оёғидан тортиб чиқариб олди», деди буниси. «Киши эмас, йигит эди, - деди униси. – Ўзиям баланд бўйли, келишган йигит экан!». «Жуда салобатли экан-да, кўзимга кишидек кўринди. Лекин йигит бўлса ҳам зўр киши экан! Ҳамма кўрққан-да ҳам кўрқмади. Ўлган бўлиши... ўлган одамнинг оёғи бўлиши мумкин эди-ку! Тўғри бориб, қўли билан ушлади!», деди буниси. «Роса чиройли экан!», деди униси ҳаяжон билан. Шу ерга келганда завқим тошиб чидай олмадим. «Қаранглар-чи, ўша йигит мен эмасми?», дедим. Иккови бирдан гапдан тўхтаб менга қаради. «Ҳечам-да!», деди униси. «Вэй! – деб буниси бурнини жийирди. – Башарангизга бир қаранг». Мен ўзимга бир қараб олдим-да: «Мана, менинг костюмим ҳам оқ», дедим. «У йигитнинг костюми жуда қиммат, модний эди», деди униси. «Менга қаранг, нимага бегона қизларнинг гапига суқиласиз? Уялмайсизми? Биз унақа қизлардан эмасмиз», деди буниси. Мен кулиб юбордим, бошқа гапирмадим. Ҳар қанча исботламай, ўша йигит ўзим эканлигимга ишонтира олмас эдим. Бу қақажон қизларнинг хаёлидаги ўзим шу қадар баланд эдимки, ҳозирги туришим ўша ўзимнинг олдида бир пул эди. Лекин, бари бир, худди боя трамвай тагидаги одамни тортиб олган одам бошқа, ҳозир трамвайда кетаётган ўзим бошқа одамдек, қизиқ аҳволга тушдим. Ўзимни ўзим шу қизлардан рашк қилдим. Аҳволимнинг бетайинлигини қаранг-да энди, аламим келди-ей.

Ана шу воқеани ёзсам ҳам бўлади-ю, лекин ўзингни қаҳрамон кўрсатиш, гарчи сени ҳамма танимаса ҳам, бари бир, ўзинга ноқулай. Хўш, бир бечорани трамвай уриб кетибди, сен унинг оёғидан ушлаб, трамвай тагидан тортиб олибсан. Бор-йўғи шуми? У трамвай босганда ўлиб, сен уни тирилтирганинг йўқ-ку! Шунинг нимаси қаҳрамонлик? Лекин бошқа томони ҳам бор, аниқ эсимда: ҳали трамвай тагидан иккита оёқ чиқиб туриб, сал қимирлаганда, битта мен бордим, аввал эгилиб, шу

оёқларга қарадим, кейин секин ушлаб тортдим. Суғуриб олдим ҳалиги одамни. Ҳа, шундай кўз олдимда турибди: одам кўп, лекин атрофим бўш эди, ҳаёлимда фақат бу томондан трамвай келиб қолмасин-да, деган хавотир бор эди, чунки мен қарши томоннинг йўли устида турган эдим-да. Бу одам туриб ўтириб, қўлини мендан силтаб тортиб олиб, яна олайиб қараб қўйгандан кейин бошқалар ўраб олишди. Мен қилган иш жуда қаҳрамонлик бўлмаса ҳам, ҳар қалай, бошқаларнинг юраги дов бермаган, кўнгли ботинмаган нимадир ўзгача бир ҳаракат эди, бари бир.

Бунақа воқеалар давраларда айтиб беришга яхши, гапни гапга улайди, вақт ўтганини билмай қоласан. Буни ҳам кўп айтиб берганман, ўзим ҳам яхши кўраман, таниш-билишларим, баъзилари ичида мени опқочяпти, деб ўйласа ҳам, бари бир, берилиб эшитади.

Лекин бошқа нарсани ўйлайман, шунақа ўзим гувоҳ бўлган воқеаларни айтаётганда, ўша воқеани кўргану ҳозир гапираётган ўзимми ё бошқача эдимми, дейман, чунки ўша воқеаларда ўзимнинг иштирокимни гапираётганда қандайдир бошқача, ҳозир гапираётганимдан мардрок, қандайдир тозарок тасвирлайман, шунда одамнинг ўзи ҳақидаги фикри ўзига унча тўғри келмайди, мен яшаётган ҳаёт ҳам кўриб турганимдан бошқачарок шекилли деган ҳаёлларга бориб, ҳаётнинг асли билан у ҳақдаги тасаввурларим ўртасида адашиб юргандек бўламан.

Ғулистонга ҳам шундай қилиб бориб қолдиммикан дейман. Ҳа, дарвоқе, у ҳеч тушимга кирмайди, яна бир кўрай, бориб бир қарай-чи, нима ўзгаришлар бўлган экан, хизматчи қизнинг тақдири нима кечди, боласи каттариб қолгандир, билай деб шу кўзимни чирт юмиб ётаман, ухлаганимда бошқа тушлар келади, фақат Ғулистон эмас. Лекин уйғоқлигимда ўйларимни тинч қўймайди, хотираларим ҳаёлимга бостириб кириб, мисоли қопонғич ит бўлиб талайверади.

Саёҳатнинг энг боши

Келинингиз билан болаларимни Жиззахга ташлаб келганимга анча бўлган. Жиззах Тошкентдан иссиқроқ, лекин бу ердагига қараганда мева-чеванинг бозордан олинмаслиги, ҳозирги шароитимда ёзда уларни бирон ёкка жўнатишга чоғим келмаслиги, кейин, бувасию бувисининг илиқ кучоғи, тоғаларининг меҳри ҳар қандай дам олишдан яхши эканини ўйлаб, қайнотамнинг чорбоғида бир яйраб юринглар, деб олиб бориб қўйганман. Кундузлари ишда овунаман, кечқурунлари уйда бир ўзим зик ўтираман, Паҳмоқ-Аҳмоқдан бошқа эрмак йўк, у ҳам ўн-ўн беш дақиқа. Ўтириб кучук билан гурунг қурмайсан-ку.

Зерикаман, ўтириб олиб шу зерикишнинг охиригача боришни мақсад қилгандек, зерикавераман. Худди зерикиш менга берилган баланд бир мартабадек, масъулият билан зерикаман. Чеки чегараси йўқ бир мазмунли зерикиш. Кўнглим ториқиб кетади. Одам деган зотнинг кўнгли ўзи ғалати, гоҳ ундай, гоҳ бундай, нега шундайлигини тушуниб тургандек бўласан-да, аниқ тушунмаганингдан қийналасан. Бир хил кунлари уйқудан эзилиб, ғаш турасан, кун бўйи ўйлайсан, шу нимадан ғашлигингни тополмайсан, баттар ториқасан, бирон танишинггами, яқининггами захрингни сочиб юборасан-да, салдан кейин бирдан енгил тортиб, енгил бўлганингнинг сабабини ўйлаб, нима, жинни-пинни эмасманми, деб ажабланасан. Ё бўлмасам, кун бўйи очилиб-сочишиб юрасан, ҳаммага яхши гапирасан, кейин бирдан, йўқ ерда ғуссага ботиб юрганингни, ҳазил-хузулланинг, шод-хуррамлигинг фақат ниқоб эканини, ўзингни шундай кўрсатишга ҳаракат қилганингни англаб қоласан. Майли эди бирон ташвишни ўйлаб ғуссага ботсанг, лекин ғуссангнинг ўзи мутлоқ ғуссанинг ўзи, ҳар куни келиши таниш, лекин, бари бир, ўзи нотаниш, тубига етолмайсан...

Шундай зерикарли-ғуссали кунларнинг бирида, шанба эди, душанбагача бир ўзим қандай яшайман, дедим-да, охирги пулимга бориб-келишга етарли бензин олиб, ҳайё-хуйт, Жиззахга отландим. Машина ҳайдашни яхши кўраман, катта йўлда камида бир юзу ўттиз-бир юзу қирқ юраман, кўзим йўлда, ҳаёлнинг саёҳатини суриб боравераман. Ростдан, машинада ҳаёлим эркин саёҳат қилади, каминага ҳам, мана, яратганга шукр, шу ҳаёл, шу ҳаёлни суриш эркини бергани учун яна минг шукрлар бўлсинким, саёҳат насиб этди, дейман-да, кетавераман. «Нўл тўққиз» ел қувлагани сайин ҳаёлим ҳам баландлай боради, шу пайтгача кўрмаганим маконларга етаман. Ҳозир одамлар дунёнинг хоҳлаган бурчагига бориб келаётир. Албатта, чўнтак ё амалларидаги имкониятларига қараб. Саёҳатдан ҳар ким ўзининг, яна шу чўнтаги ё амалига қараб, ҳам қизиқишига яраша кўнглига сикқанини олиб келаётир. Сотгани – жомадон-жомадон мол. Айтайлик, мана Отчопар бозорида хитойлик бақалоқ кўғирчоқ «Ваҳ-ҳа-ҳа» деб ханда отяпти. Хитойга бормаганлар уни харид қилиб, уйларида қуввати тугагунча кулдирадилар. Саёҳатга борганлар яна кўрганларини ҳам олиб келадилар. Ҳар ким таъбига яраша: ким хориж дўконида неча хил ароқ, неча хил колбаса-пишлоқ санагани, ким денгизни кўрганини, ким эркагу аёл қипяланғоч чўмиладиган оролга борганини гапиради, бормаганлар эшитиб, ҳавасга чўмади. Мен, бир вақтлар Москва, Ленинград, Новгород шаҳарларига, Болтиқбўйи республикаларига борганимни айтмаса, бошқа жойни, узоқ хорижни эса умуман кўрмаганман. Унча қизиқмайман, боролмайман ҳам, лекин юртимизни саёҳат қилишни, ўзимиздаги бормаган жойларимга боришни яхши кўраман. Термизга шу «нўл тўққиз»имда беш марта, Бухорога тўрт марта борганман, Фарғонада

қанча бўлганимни санаганим йўқ, Самарқанд ўз жойим. Фақат Хоразмга машинада бормаганман, лекин ўзим у ерда ҳам, кейин Қорақалпоғистонда ҳам кўп бўлганман. Одам, айниқса ёзувчи одам ўз юртини беш бармоқдек билиши керак, дейман. Ҳозир ҳам бор-йўғи Жиззахга кетяпман-у, хаёлимда юртимизнинг узоқ-узоқ пучмоқларида саёҳатда юргандекман.

Шу, Жиззах билан Тошкентнинг йўлида бир жой келади, орқа ҳам, олдини ҳам бир хил манзара, яъни катта йўл у ёққа ҳам, бу ёққа ҳам бирдек чўзилиб ётади, ўртада ўша-ўша бетон тўсик, икки чеккада ҳам чуқур зовур, зовурлардан нари бири биридан сира фаркланмайдиган кўтарма семон-ариқ. Йўлнинг шу жойида ҳамиша хаёлим адашади: Жиззахга бораётган бўлсам, худди Тошкентга келаётгандек бўлиб қоламан, у ёқдан келаётган бўлсам, худди Жиззахга – орқага қайтаётгандек туюлади. Бешинчи курсда, Ленинградда, Салтиков-Шчедрин кутубхонасига амалиётга қатнаб юрганимда ҳам, Невский проспектининг бир жойида шунақа бўларди, «Китоб уйи»га бораётганимда қарасам, олдинга эмас, орқага кетаётгандек туюлар, сал юрганимдан кейин эса «Китоб уйи» олдимга ўтиб қолар эди. Бу йўлда ҳам ҳамиша тўрт-беш дақиқа ақлим адашади, ўрганиб кетганман: «нўл тўққиз»нинг тумшуғи бирдан Тошкентга қарайди-да, сал юргандан кейин яна Жиззахга ўнгланади.

Йўлда бир ўзим, зоғ йўқ, машинамнинг оппоқ тумшуғи гўё Тошкентга қараган, лекин Жиззахга кетаётганим, мана, ҳозир ойдинлашади деган туйғуда тезликни туширмай боряпман. У пайтлари чет эл машиналари ҳали йўқ, ташландиқлари ҳам келмаган, «нўл тўққиз» - энг учқур машина, газни қанча боссанг, шунчага тортади, бир юзу етмиш бешгача ҳайдаб кўрганман, учгани сайин тумшуғи шунча босилади, текис йўл - жони, худонинг ўзи асрасин деб, бир юзу элликларгача чикдим. Кўп юрган ҳайдовчи катта тезликда йўл белгиларига карамайди, уларни кўрмайди, лекин хаёлининг бир чеккасида ёзилиб бораверади, агар ҳаммаси ўз ўрнида ҳамишагидек турган бўлса. Мен ҳам шундай кетаётган эдим, бир вақти диққат қилсам, йўл бўйида доим қаторлашиб турадиган белгилар йўқ; янги шиорлар бор эди, уларнинг ҳам биронтаси кўринмайди, асфальт ҳам оқиш, йўл қора эмас, резина ишқаланишининг доимги юқуми билинмайди, ғилдиракларнинг шиғиллаб-ғувиллаб, йўлнинг палахса бетон улоқларига гурс-гурс урилиши йўқолган, машина юмшоқ, майин бир гиламда кетаётгандек. Сал секинлатдим, йўлдек йўл, бир карашда яхши, теп-текис. Аммо бу яқин ўртада одам ўтмаган, бир энлик чанг босгандек, орқамда булутдек карвон-карвон тўзон тургандир, деб қарасам, йўқ, фақат енгилгина ғубор ер бағирлаб эргашипти. Машинани тўхтатдим, моторни ўчириб, эшикни очдим. Атроф чеки-чегараси йўқ, адоқсиз биёбон. Ҳеч қандай хавф кўринмаса-да, тушишга оёғим тортмади. Йўлни босган нарса чангга ҳам ўхшамайди, сичқон терисидек майин

йилтирайди, худди тегирмондаги ун гардидек. Шундан билдимки, бу гард бир-икки кунлик ё ҳафталик эмас, балки ойлар, эҳтимолки, йиллар бўйи шундай ётибди. Ҳеч бир из йўк, кафт билан силаб чиққандек сидирға текис, чангга ҳатто қуш панжасининг изи ҳам тушмаган. Атроф тим-тирс, осмон артилган шишадек товланади, шунақа тозаки, агар узоқдан қуш учиб ўтса, силкинаётган қанотларини ҳам аниқ-таниқ чизиб қўйса бўладигандек. Паустовскийдамиди, «ҳаво жаранглайди», деб ўкиган эдим, бу ер ҳам шундай. Лекин ўлик, йўк, алланечук ҳаракатсиз, қотиб қолган чиройсиз манзара.

Сал турганимдан кейин ҳавода ростдан ҳам қандайдир жаранг бордек туюлди. қулоқ солиб турдим: аввал ўчиқ моторда доимгидек жуда паст чирс-чирс товушларни эшитдим, кейин эса ҳавонинг элас-элас жаранги қулоғимга келди. Жаранг эмас, худди оёғига шокила-шокила қўнғироқчалар таққан ҳинд қизи рақсга тушаётгандек, фақат жуда олисда, ингичка қўнғироқ товуши. Менга шунақа туюляпти, битта йўлдан келяпман, ҳеч қаёққа бурилганим йўк, Жиззах тўғрида-ку, адашишим мумкин эмас, кўзимга кўриняпти деб, яна машинани ўт олдирдим. Осмон, йўл, чеки-чегараси йўк биёбон кўриниб тургани билан, бу ер бўшлиқдек, ҳаво боягидек жаранглаётгани билан, барибир, ҳаёт йўқдек, «нўл тўққиз» енгилгина, сиз шунга эътибор беринг-да, мен буни бекорга айтмаяпман, жонивор ҳавода бир гувиллаб, силкинмай, бир текисда, худди ўзи юриб кетаётгандек ҳаракатда эди. Ҳа, ҳавода ҳақиқатан ҳам жаранг бор, лекин бу ердан, ҳали уларнинг орасига кирмай туриб, шунча узоқдан қандай эшитдинг денг? Ана шунисига ўзим ҳам ҳайронман, қулоғимнинг ўн чақиримдан ҳам олисроқ жойдан одамга тақилган занжирнинг жиринглаганини илғаб олганига, бир томони, ақлим лол бўлса, бошқа томондан, ҳозир ҳам кўрқиб кетаман. Эшитишда бунақа сезгирлик тинчликда яшайдиган одамга эмас, доим хавф-хатар ичида ов қиладиган ҳайвонга хос-да, ахир. Ҳайвон, бу ҳам ўлжани пойлаши, ҳам ўзи тузоққа тушиб қолмаслик эҳтиётини қилиши керак. Ё ким билади дейсиз, фавқулодда ҳолатларда одамда ҳам фавқулодда қобилиятлар пайдо бўлиб қоладими, ишқилиб, қулоғимга пашшанинг ғингига ўхшаб элас-элас кириб турган пастгина жиринг-жирингга бошда бир эътибор қилдим-у, кейин қўл силтадим. Аҳволим ҳозир эшитилган бир тушуниксиз товушни ўйлайдиган эмас эди ўзи.

Ҳа, дарвоқе, ёзувчи дўстимнинг рўмонида бу гаплар йўк, у тўғридан-тўғри Фулистон пойтахтига бориб, меҳмонхонага жойлашганимдан бошлаб кетаверган. Унга қандай йўл босганим, йўлда нималар бўлгани, кейин қаерда турганимни ҳам батафсил айтганим йўқ-да.

Яна йўлга қайтсак, шу зайлда анча юрдим, кейин олдинда бир қурилиш кўринди, Тошкент – Жиззах йўли, кўп юрганман, менга ёд бўлиб кетган, аниқ биламан, бу ерда бунақа иморат йўқ эди.

яқинлашганда қарасам, «ДАН» манзили, янги шекилли, дедим. Шу хайронлик ичида эсимда қолибди – бино бошқачароқ бўялган эди. Ичкарисидан бир «дан»чи чопиб чиқди, машинамга қарадио анграйиб қотди, мен ҳам тезликда ўтиб кетибман, сал кейин эсласам, кийими ғалати, кўк эмас, сарғиш-қизил, офтобда бир нарса елкасидан осилиб, оёғигача тушиб йилт-йилт қилди, нималигини унча кўролмай қолдим. Орқага қарадим, у ўзига келиб, рациясига ёпишди. Жаримага пулим йўқ-ку деб, юрагим шиг' этди, мени хабар қиляпти! Лекин ўзи тўхтатмади-ку! Балки «дан»чи эмасдир. Эндигиси ушласа ушлар, ҳужжатларим жойида-ю, лекин бари бир хавотирга тушдим. Нимадир ғалати эди, йўл ўзгарди, машиналар юргани билиниб қолди, жуда тепада бир катта қуш шитоб билан олислади, йўл чеккасида бир юмронқозик ибодатда турганида ўтиб кетдим. Унда-бунда ҳаёт асари кўринди, одами йўқ ўланзорлар чиқди, буғдойзорнинг ҳосили ўриб олинган, думини силкитиб иккита от юрибди, ҳув узоқда яшил дала, полизга ўхшайди, яна нарироқ борсам, ўт орасида уюм-уюм увада – чангда унникиб кетган оқ қўйлар шунақа кўриняпти экан, чўпони жуда ҳам баҳайбат туя минган, худди чош қилиб жун ортилган араванинг тепасида ўтиргандек. Шунақа туялар ҳали бор экан-да, дейман. Одамни кўрганимга кўнглим сал жойига тушди-ю, лекин ғашлигим тарқалмади.

Биринчи кўзим тушганда унча эътибор қилмаган эканман, ҳадеб унда-бунда учрайверганидан кейин қарасам, олма кўп экан. Далаларнинг чеккасида, ичида ё ёлғиз, ё тўп бўлиб ўсиб ётибди, бошини еб битган, етилиб қолган мевалари офтобда товланади. Худди ўзимиздаги тутга ўхшаб ҳамма ерга тарқалган. Олмафурушларнинг макони шекилли, қайтишда келинингизда пул бўлса, бирон челақ олиб кетамиз, болаларим қарсиллатиб еб юради, деб кўнглимга тугиб ҳам қўйдим.

Яна «ДАН» манзили учради, боягидақа бўялган, унда ҳам бояги кийимдаги посбон, оқ-яшил таёғини ўйнатиб, елкасидан оёғигача йилтираб йўлга чиқди-ю, машинамни тўхтатмади. Бу ҳам шоша-пиша рациясига ёпишди. Шундан билдимки, йўл кета-кетгунча «ДАН» назоратида, бугун булар рейд ўтказаетганга ўхшайди. Фақат тўхтатиб жарима солса ё қўлига сўраса, чўнтак касал, китоб ўқимайман деб туриб олса, албатта ёзади, деб кўнглим ғашланди.

Бир қишлоққа кириб бордим, одамлар юрган экан, машинадан қараганда ғалатиноқ кўринди, буларнинг кийимида ҳам узун-узун бир нарса йилт-йилт қилади, арқонми десам, унча ўхшамайди. Машинамга хайрон бўлиб қарайдилар-да, ичида ўтирган ўзимга кўзлари тушгани захоти худди кўрмаётгандек бефарқ бўлиб қоладилар. Нима бало, буларнинг қишлоғига бегона одам келмаганми, дейман. Кейинги қишлоқда эса халиги кийимдаги посбонлар кўчадагиларни уй-уйига ҳайдаб киритаётганини кўрдим. Ундан кейинги қишлоқнинг кўчаларида одам йўқ, фақат ҳар эллик-юз метрда посбонлар қатор, йўлга орқа

ўгириб турарди. Қачон шунча кийимни алмаштириб улгурибдилар, деб хайронман.

Лекин бу ерларда ҳам ҳалиги манзара: ҳамма ёқда олма, унда-бунда тол, терак ҳам бор, лекин олма жуда кўп, кейин худди шунақа йўл бўйларида хурмо ҳам олмага аралаш экилган, шиғил, чақалоқнинг муштидай кўм-кўк меваси кўплигидан, пишмаган бўлса ҳам, шохлари ҳалитдан осилиб ерга теккан. Ҳаммаси сал бошқача туюлди-ю, лекин бирпасда кўзим ўрганди. Ҳозир кўнглимга боғдорчилик сиғмаётган эди.

Эсимда йўқ, ишқилиб, анча юрдим, бир «ДАН» масканида тўхтатдилар. Саёҳатим шуми, мусибатимми ё уларга бир мусибат бўлдимми, ишқилиб, шу ердан бошланди. Кейин саёҳат саргузашту риезати бисёр бўлса, у, менингча, саёҳат эмас, сафар дейилади. Ғулистонга қидириб келмадим, келгандан кейин қийналган жойларим, айниқса кўнгил сиқинтиларим бор, шунга бемалол сафар десам бўлади.

давоми бор...